

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ'NİN TÜRK DIŞ POLİTİKASININ İNŞASINDAKİ ROLÜ

İhsan Ömer ATAGENÇ

Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ihsanomer.atagenc@klu.edu.tr

Özet

Amaç: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci açısından oldukça kritik bir öneme sahip olan "İzmir İktisat Kongresi"ni yalnızca bir iktisadi kongre olarak değil, kurucu iradenin iktisadi politikalarının yanı sıra özellikle de dış siyasal gelişmeler bağlamında incelemek ve bu kongreyi farklı bir açıdan değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Yöntem: İzmir İktisat Kongresi, öncesi ve sonrasıyla bit bütün olarak daha geniş bir tarihsel perspektifte incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken birincil el kaynaklar doğrudan referans alınarak söylem analizi yapılmıştır. Birincil kaynaklar üzerinden yapılan söylem analizi, yorumsamacı yöntemle daha geniş bir perspektif içinde incelenmiştir.

Bulgular: İzmir İktisat Kongresi'nin yalnızca bir iktisat kongresi olmadığı ve kurucu iradenin aldığı iktisadi kararların devletin siyasal örgütlenmesi açısından daha kritik bir öneme sahip olduğu bulunmuştur. Bunun yanı sıra kuruluş sürecinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika ilkelerinin şekillenmesinde İzmir İktisat Kongresi'nin dış politikadaki rolü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, İzmir İktisat Kongresi, Lozan Barış Antlaşması, Denge Politikası

ROLE OF İZMİR ECONOMIC CONGRESS IN CONSTRUCTION OF TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

Objective: It is aimed to examine Izmir Economic Congress which has a crucial prescription in terms of the establishment process of Republic of Turkey, not only as an economic congress but also in the context of foreign political developments as well as the economic policies of founder's will and to evaluate this congress from a different point of view.

Methodolgy: Izmir Economic Congress was examined in a wider historical perspective as a whole before and after the congress. In this study discourse analysis was done by referring directly to the primary sources. The discourse analysis on primary sources has been examined in a wider perspective with an interpretive method.

Findings: It has been found that Izmir Economic Congress is not only an economic congress and that the economic decisions taken by the founder have a more critical prescription for the political organization of the state. In addition, the role of Izmir Economic Congress in foreign policy has emerged in the shaping of foreign policy principles of Republic of Turkey which is in the process of establishment.

Keywords: Turkish Foreign Policy, İzmir Economic Congress, Lausanne Peace Treaty, Balance Policy

Giriş

Milli Mücadele döneminin sonucunda ortaya çıkan tabloya bakıldığında zaman dönemin iktidarı açısından bir yanda askeri bir başarı öte yandan da ekonomik bir çöküş hali bulunmaktaydı. Kazanılan askeri başarı tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Zira İttihat ve Terakki döneminden Milli Mücadele dönemine uzanan süreçte çöken bir ekonomiye paralel olarak çöken bir devleti görmek mümkün olacaktır. Ekonomik problemlere paralel olarak hızlanan çöküş sürecinin kurtuluşu İttihat ve Terakki döneminde siyasal önlemlerin yanında ekonomik önlemlerin alınmasında görülmüştür. Almanya’da başlayan ve dönemin Osmanlı Devleti’ni de etkileyen “milli iktisat” akımı, alınacak ekonomik önlemlerin merkezine yerleşen bir kavram olmuştur. Balkan Savaşları ve ardından gelen 1. Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan toprak kayıplarının milliyetçilik fikrini yükseltmesi, bunun yanı sıra yaşanan ekonomik problemler ile ekonomide söz sahibi olan gayrimüslimlerin yaşanan bu problemlerde sorumlu tutulmaları, Müslüman-Türk kökenli girişimcilerden oluşan himayeci ve kapalı bir ekonomi modelinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir.

“Milli iktisat” akımı yalnızca İttihat ve Terakki döneminde değil, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde de etkisini yoğun bir biçimde göstermiştir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura başta olmak üzere İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete geçiş sürecinin düşünsel mimarlarının da etkisiyle fiilen var olan Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik yönelimleri de “milli iktisat” akımından önemli ölçüde etkilenmiştir. İzmir İktisat Kongresi de bu bağlamda bu iktisadi fikir akımının dönemin iktidarına somut bir yansıması olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi, bir iktisat kongresi olmasının yanı sıra aynı zamanda Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı döneme denk gelmesi itibarıyla oldukça önemlidir. Bu çalışmanın temelini oluşturan husus ise İzmir İktisat Kongresi’nin yalnızca bir iktisat kongresi olmadığı iddiası üzerine kuruludur. Kongrenin yapıldığı tarih, kongre için tercih edilen şehir ve kongrede yapılan açılış konuşmaları en az kongre sonunda alınan kararlar kadar mesaj içermektedir.

1. Kongre’nin Temellerinin Atıldığı Dönem: Lozan Görüşmelerinin İlk Evresi

Türkiye Cumhuriyeti’nin temelleri bilindiği gibi Lozan Antlaşması ile atılmıştır. Antlaşmanın imzalandığı süreç ise Ankara açısından oldukça zor geçmiştir. Bu zorluğun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunların başında gelen sebeplerden birisi kapitülasyonlar meselesidir. Kapitülasyonlar meselesinin Lozan görüşmelerinde ciddi bir sorun haline gelmesinin sebebi, Ankara Hükümeti’nin “iktisadi bağımsızlık” konusundaki hassasiyeti olmuştur. İlerleyen sayfalarda daha detaylı bir biçimde açıklanacağı üzere Ankara’nın bu hassasiyeti Lozan görüşmelerinde yaşanan kesintinin en önemli sebeplerinin başında gelmektedir. Görüşmelerin kesintiye uğramasına sebep olan diğer konular ise Fransa’yı yakından ilgilendiren Osmanlı borçları sorunu, adli ve iktisadi diğer imtiyazlar ve boğazlar meselesidir (Gönlübol, Sar, 2013: 55). Çeşitli sınır sorunları Türkiye tarafından kabul edildiği, Musul meselesi ise ileri bir tarihe ertelendiği için görüşmelerde yaşanan sorunlara dahil olmamıştır (Sonyel, 2003: 330). İsmet İnönü’nün Atatürk ile sürekli iletişim halinde olduğu bu görüşmeler sürecindeki ısrarcı ve kararlı tutumu, Şubat ayının ilk günleri itibarıyla görüşmelerin yarıda kalmasına neden olmuştur.

Lozan görüşmelerin ilk evresinin sonucunda ortaya çıkan durumun en belirgin özelliklerinden birisi görüşmenin taraflarından İngiltere’nin İtalya ve Fransa’dan farklı bir gözle değerlendirilmiş olmasıdır. Başka bir deyişle ilk evrenin sonunda Ankara açısından görüşmelerdeki sorunların temel sebebinin İngilizler değil, Fransızlar ve İtalyanlar olduğu yönünde bir hava esmeye başlamıştır. Özellikle de Fransızlara karşı Türk basınında oldukça sert bir üslup kullanılmaya başlanmıştır. Fransa’nın barışa engel olan bir ülke olduğunu ifade eden Türk basını kimi yayın organlarında ise Fransızları “kan emici” olarak nitelendirerek üslubunu oldukça sertleştirmiştir. (Sonyel, 2003: 331). İngiltere’ye karşı bu dönemde herhangi bir sert tepki olmasının aksine iki ülke arasında bir yakınlaşma olduğu iddia edilmektedir. Demirci, iki ülke arasında yaşanan bu yakınlaşmanın özünde Ankara’nın İngiliz hükümeti ile anlaşma arzusunun yattığını ifade etmektedir (Demirci, 2015: 120).

Bir başka açıdan bakıldığında ise İngiltere, Lozan’ın ilk evresinde Ankara ile arasındaki temel bazı sorunları ertelemiştir. Görüşmelerin başında kendisi için önemli olan konularla başlayacak, herhangi bir kriz durumunda kendisi açısından ikincil önemde olan konuları gündeme sürüp tartışmaları başka bir yöne çekecektir. Bu şekilde de yalnızca kendisinin zararına olacak şekilde görüşmelerin kesintiye uğramasını ya da bitmesini engellemiş olacaktır (Demirci, 2015: 102). İngiltere’nin ulusal çıkarlarını bu derece ön plana aldığı bir süreçte Fransa ve İtalya ile oluşturduğu “Müttefik” blok da kalıcı değil oldukça geçici ve taktik bir görüntü vermektedir. Bu bağlamda ilk evrede görüşülen sorunların önemli bir bölümünün diğer taraflarla ilgili olduğu

da görülmektedir. İngiltere, sorunların merkezine diğer devletleri koymak suretiyle kendisine diplomatik açıdan oldukça önemli bir hareket serbestisi kazanmıştır.

Görüşmelerin ilk devresi açısından İngiltere'nin, sorunların tarafı olan bir devlet olmaktan ziyade görüşmeleri yürüten ve arabulucu olan bir devlet olarak görünmek istediğini söylemek mümkündür. İngiltere'nin görüşmelerdeki bu tavrı Ankara'nın dikkatinin diğer devletlere çevrilmesine neden olmuştur. İngiltere, yaptığı bu taktik hamleler ile başat güç olarak Lozan görüşmelerindeki yerini almıştır. Kendi ulusal çıkarları açısından oldukça avantajlı bir konum elde eden İngiltere, sorunların çözümü noktasında son karar merciinin kendisi olduğunu kanıtlama çabası içerisindedir. Lozan'ın ilk devresi itibarıyla Ankara karşısında Fransa ve İtalya'yı sorunların kaynağı olarak gösteren İngiltere'nin aynı anda çözümün kaynağı olarak da kendisini gösterdiğini iddia etmek abartılı bir yorum olmayacaktır. İngiltere'nin bir problem kaynağı olmaktan çok çözüm kaynağı olarak görünmesi Ankara'yı kendisiyle işbirliğine yönlendirmiş ve İngiltere her halükarda kazanan taraf olmaya çalışmıştır.

2. İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi, Lozan görüşmelerinin kesilmesinden sonra 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan bir kongredir. İzmir İktisat Kongresi'nin temel toplanma sebebi, ülkenin politik bağımsızlık hedefinin ekonomik bağımsızlık ile tamamlanmak istenmesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuken kurulmadığı ve siyasi bağımsızlığının dünya ölçeğinde henüz tanınmadığı bir dönemde ekonomi merkezli bir kongrenin toplanması oldukça manidardır. Lozan görüşmelerinin tıkanmasına sebep olan kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları meselesi, ülkenin temel gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Dönemin karar alıcıları açısından savaşın henüz bitmediği, yeni bir savaş durumunun ortaya çıkma ihtimali ile ilgili birtakım düşüncelerinin olduğu belirtilmektedir. Dönemin iktidarı ise 1. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan ekonomik sorunları tekrar yaşamamak, aksi bir durumda ise kendine yeterli bir ekonomi inşa ederek bu sorunları hafifletebilmek adına iktisadi politikalara yeni bir biçim verilmesi hususunda birtakım adımlar atma ihtiyacı hissetmiştir (Pamuk, 2015: 181).

Ekonomi merkezli sorunların belirleyici olduğu bu dönemde Ankara Hükümeti, ülkede yaşanan ekonomik sorunlara bir çözüm bulabilmek ve bağımsız bir devletin kurulacağına olan inanç ile yeni devletin ekonomik programını ortaya çıkarabilmek için bir iktisat kongresi toplama kararı almıştır (İnan, 1989: 12). Kepenek, bu temel amaca ek olarak bir başka amacın daha olduğunu belirtmektedir. Buna göre, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasının bir diğer amacı, yabancı sermaye çevrelerine ekonomi politikasının geleceği ile ilgili bilgi vermektir. Başka bir deyişle yönetici kadro iç ve dış sermaye çevrelerine güvence vermek istemiştir (Kepenek, 1984: 38). Mevcut durum itibarıyla dönemin karar alıcıları açısından savaş dönemiyle tahrip olmuş bir ekonominin yeniden düzene girebilmesi için yeni bir bağımlılık ilişkisi yaratmadığı sürece yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır (Ahmad, 2012: 116).

İzmir İktisat Kongresi, ülke ekonomisinde yer alan ve söz sahibi olan temsilcilerin bir araya gelmesiyle oluşturulan bir kongredir. Kongrenin oluşum sürecinde 3 ismin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki Meclis Başkanı Mustafa Kemal Atatürk, ikincisi İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt ve İzmir İktisat Kongresi'ne başkanlık yapan Kazım Karabekir'dir. Üç ismin de kongreye damga vurmasını sağlayan husus yalnızca kongrenin organize edilmesi ve yürütülmesi değil aynı zamanda yaptıkları konuşmalarda vurgu yaptıkları hususlardır. Özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşma bir iktisat kongresinin neden toplanması gerektiğini ifade eder niteliktedir:

“Efendiler, tarih, milletlerin yükselme ve düşmesi sebeplerini ararken birçok siyasî, askerî, sosyal nedenler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok, bütün bu nedenler, sosyal olaylarda etkilidir. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselmesiyle, düşmesiyle ilgili ve ilişkili olan milletin ekonomisidir. Tarihin ve tecrübenin belirlediği bu gerçek, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamen görülmüştür. Gerçekten Türk tarihi araştırılırsa bütün yükselme ve düşme sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca başarılar, zaferler veyahut yenilgiler, yok olmalar ve felâketler, bunların, tümü; gerçekleştikleri devirlerdeki iktisadî durumlarımızla ilişkili ve ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi hak ettiği yere ulaştırabilmek için, mutlaka ekonomimize birinci derecede önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tamamen bir iktisat devresinden başka bir şey değildir.” (Ökçün, 1997: 204).

1135 delegenin katılımı ile gerçekleştirilen kongre “mesleki temsil” ilkesi esaslı doğrultusunda oluşturulmuştur. Sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi temsilcileri ülkenin ekonomik yönelimlerini belirleyebilmek için söz hakkına sahip olmuşlardır. Kongre sonucunda oldukça kısa yalın maddelerden oluşan, bir kısmı ekonomik nitelikli olmayan birtakım kararlar alınmıştır (Ökçün, 1997: 323-325). Çalışmanın sınırları

sebebiyle kongre sürecine çok fazla detaylı yer verilemeyecektir. Bu bölümde yalnızca Kongrede alınan kararlar ve sonuçlarına değinilecektir.

Genel olarak bakıldığı zaman İzmir İktisat Kongresi bir açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ekonomik yönelimlerini belirleyen ana esasları içermektedir (Şahinkaya, 2009: 48). Başka bir açıdan incelendiğinde ise kongrenin sonuçlarına bakıldığı zaman ortaya çıkan tabloda tüccar ve sanayici grubunun daha çok sesinin duyulduğu ve ön plana çıktığı görülmektedir. Devletin hareket noktası olarak serbest teşebbüsün önünü açmayı tercih etmesi, kongre sonucunda tüccar ve sanayicilerin lehinde bir durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Avcıoğlu'na göre İzmir İktisat Kongresi, toplumdaki sınıfların kuvvet dengesini tespit edebilmek açısından oldukça önemli olmuştur. Alınan kararlar itibariyle bakıldığı zaman ise tüccarların ve sanayicilerin lehinde bu kuvvet dengesi bozulmuştur. Bunun en temel sebeplerinden birisi de Ziya Gökalp'in etkisiyle o zaman aydınlar arasında yaygın şekilde bulunan ve İzmir İktisat Kongresi'nin oluşturulmasında temel alınan "mesleki temsil" ilkesinin tercih edilmesidir (Avcıoğlu, 1998: 340). Meslek grupları arasında bu dengesiz durum aslında kongrenin oluşum sürecinden itibaren kendisini göstermiştir. Farklı meslek gruplarının temsil edileceği bir kongre olarak organize edilen İzmir İktisat Kongresi'nin "amele" grubunun ortaya çıkmasını sağlayan kişi Milli Türk Ticaret Birliği olarak bilinen ve temelde tüccar grubunu temsil eden Ahmet Hamdi Başar olmuştur. Bunun yanı sıra kongre başkanlığına seçilen Kazım Karabekir Manisa bölgesinden sanayi grubu temsilcisi olarak kongreye katılmıştır. Yine romancı Aka Gündüz, Kütahya amele delegesi olarak katılmış, hem amele grubu başkanlığına hem de Kongre başkan vekilliğine seçilmiştir (Boratav, 2006: 40). Kongrenin bu niteliği dönemin temel ittifak sistemlerinin belirginleşmesi ve kongrenin yapılış amacı konusunda önemli ipuçları vermiştir.

3. Bir Ekonomi Kongresi Olarak İzmir İktisat Kongresi'nin Önemi

İzmir İktisat Kongresi, toplanma amacından da anlaşılacağı üzere temel olarak bir iktisat kongresidir. Kongrenin toplanması için İzmir'in seçilmesi kendi başına oldukça anlamlıdır. Zira İktisat Kongresi, Milli Mücadele döneminden askeri zaferle ayrılmış bir ülkenin iktisadi alanda da zafer kazanmasına yönelik bir girişimdir. İlhan, İzmir İktisat Kongresi'nin Misak-ı Milli'nin bütünleyicisi olarak gördüğü iki temel unsurdan birisi olarak nitelemektedir. Buna göre Misak-ı Milli ile bağlantılı olan iki kavram daha bulunmaktadır. Bunlardan biri "Emek Misak-ı Millisi" ikincisi de "Maarif Misak-ı Millisi"dir. Bu iki tamamlayıcı unsur, Anadolu yurdunu vatan olarak kazanmış halkın millete dönüşmesi için mecburidir. Bir başka ifadeyle Anadolu'da Milli Mücadele ile başlayan "uluslaşma" sürecinin Misak-ı Milli'den sonraki adımı "Emek Misak-ı Millisi", İzmir İktisat Kongresi'nde kendisini göstermiştir (İlhan, 2008: 400-401).

Milli Mücadele'nin sonunda askeri zaferin ilan edilmesinde sembolik önemi olan 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtuluşu merkeze alındığında askeri zaferin bir adım ötesinde iktisadi zaferin de İzmir'de ilan edilmesinin tercih edildiğini söylemek mümkündür (Yıldırım, 2006: 7). Ayrıca İzmir'in Osmanlı Devleti döneminde de bir ticaret kenti olmasının bu noktada önemli olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Kongreyi oluşturan irade, ekonomi ile görüşlerini ortaya koyarak ve kongrede yer alan meslek temsilcilerinin görüşlerini de alarak ortak bir yol haritası çizme eğilimi göstermişlerdir. Bu noktada incelenmesi gereken husus, aylar sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen ilan edecek olan kurucu unsurun sayısal olarak değil fakat etki olarak önemli bir bölümünün düşünsel karakteridir. Esasen bir iktisat kongresi olan İzmir İktisat Kongresi'nin oluşum dönemindeki iktisadi yönelimler, gerek açılış konuşmaları gerekse kongre sonunda ilan edilen ilkeler incelendiği zaman net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak bu dönemin iktisadi yönelimlerini belirleyen temel husus olarak "milli iktisat" kavramından söz edilmesi gerekmektedir. "Milli iktisat" kavramı, Avrupa'da liberal ekonomi dalgasına karşı gelişen bir iktisadi modeldir. Düşünsel kökenlerine bakıldığı zaman ise Alman siyasi birliğinin ortaya çıkış sürecini görmek mümkündür. Almanya'nın siyasi birliğini sağladığı dönemde kısa sürede sanayileşme konusunda da önemli adımlar atmış bir devlet haline gelmiştir. Alman siyasi birliği temelde ulus-devlet kavramından bağımsız olmayan bir niteliğe sahiptir. Zira Almanlara göre liberal iktisat modeli İngilizlerin ekonomik çıkarlarına hizmet etmektedir ve evrensel bir nitelik taşımamaktadır. Bu sebeple serbestlikten ziyade himayeciliği ön plana alan bir iktisadi modelin inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuştur (Gencer, 2015: 275).

Avrupa'da esen liberal rüzgarlara alternatif olarak ortaya çıkan bu model, Fichte, List, Von Gentz ve Müller gibi düşünürlerin etkisiyle içe kapalı ulusal bir ekonomiyi hedeflemiştir (Toprak, 2012: 44). Osmanlı Devleti'nde bu akımın etkilerine bakıldığı zaman ilk olarak Ahmet Mithat Efendi'nin iktisadi görüşlerine bakmak gerekir. "Milli İktisat" kavramı her ne kadar Jön Türkler ile İttihat ve Terakki dönemine ait bir kavram olarak görünse dahi Abdülhamit döneminde de bir karşılığı olduğu görülmektedir. Alman ekolünden

etkilenmemiş olmasına rağmen Ahmet Mithat Efendi, liberal ekonomiye karşı himayeci bir ekonomi politikasının uygulanması gerektiğini düşünmekteydi. Benzer şekilde de Sultan Abdülhamit, liberal ekonomi politikasının ülke ekonomisine bir çöküşe doğru götüreceğini iddia etmekteydi. Ona göre liberal ekonomi, levantenler ve gayrimüslimlerin menfaatlerine hizmet etmekteydi. Müslüman Türklerin de sanayide yer alması ve üretime katkıda bulunması gerekmekteydi (Gencer, 2015: 276).

Çalışmanın sınırları sebebiyle ayrıntılarına çok fazla değinmeden birkaç temel hususun üzerinde durmak gerekmektedir. “Milli iktisat” modeli Avrupa’da ortaya çıkan ve 2. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti’ni doğrudan etkileyen bir iktisadi fikir akımıdır. “Milli iktisat” modelinden kastedilen şey genel olarak ülkenin iktisadi anlamda bağımsızlığını kazanmayı kendisine öncelikli hedef olarak koymasındır. Diğer bir husus ise iktisadi bağımsızlığın sağlanabilmesi için izlenmesi gereken yolun “milli sermaye”nin ve “milli sermaye sahipleri”nin ortaya çıkarılmasıdır.

Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonlar ile başlayan, Balta Limanı Anlaşması ve Duyun-i Umumiye ile devam eden süreçte ortaya çıkan iktisadi bağımlılık süreci Balkan Savaşları ile 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonunda Osmanlı ekonomisinin büyük ölçüde darbe almasına neden olmuştur. Önemli ölçüde toprak kaybedildiği bu dönemde kendisini net bir şekilde gösteren “milliyetçilik” akımının ekonomik bir tezahürü olarak “milli iktisat” kavramı da yükselen bir değer haline gelmiştir (Keyder, 2011: 81). Osmanlı ekonomisinin bağımlı niteliğinin ülkenin siyasi olarak da daha çok bağımlı hale gelmesine sebep olması, Osmanlı Devleti’nin çöküş sürecinin temel nedenlerinden birisi olmuştur. 1. Dünya Savaşı’nın ardından Milli Mücadele döneminin sonunda da “milli iktisat” kavramının yeniden ortaya çıktığını görmek mümkün olacaktır. İzmir İktisat Kongresi bu bağlamda 2. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve savaş döneminde yükselişe geçen bir iktisadi modelin yeniden yükselişine tanıklık etmiştir. “Milli iktisat” kavramının ortaya çıkış ve etkili olduğu dönemlerde bir yönü itibarıyla bir “savaş ekonomisi” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu dönemde ekonominin giderek zayıflaması ve bağımlılığın giderek artması ekonomi merkezli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların merkezinde iki isim oldukça öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki gerçek adı Alexander Israel Halphand olan ve İttihat ve Terakki’nin politikalarına yön veren Yahudi sosyalist bir aydın olan Parvus Efendi’dir. Parvus Efendi’nin dönemin iktisadi anlayışına en temel katkısı Osmanlı Devleti’nin bir sömürge devleti olduğu yönündeki iddiasıdır. Yaşanan ekonomik sorunlar ve artan bağımlılığa paralel olarak Parvus Efendi’nin Türk Yurdu dergisinde yaptığı yayınlar ile dönemin iktisat anlayışına “sömürge” kavramı dahil olmuştur. Diğer isim ise hem İttihat ve Terakki’nin hem de Cumhuriyet döneminin önde gelen aydınlarından olan Türkçülük ideolojisinin kuramcılarında Yusuf Akçura’dır. Yusuf Akçura da tıpkı Parvus Efendi gibi Osmanlı ekonomisindeki yaşanan sorunlara değinmek suretiyle “milli iktisat” kavramının öneminden bahsetmiş ve milli bir ekonomik modelin kurulabilmesi için “milli burjuvazi” sınıfının yaratılmasını gerektiğini iddia etmiştir. İttihat ve Terakki döneminin “milli iktisat” algısının temelini oluşturan Yusuf Akçura’nın fikirleri Milli Mücadele sonrası dönemde de etkisini göstermiştir. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlara bakıldığı zaman özel girişimciliğe devletin vereceği destekten ve milli bir müteşebbis sınıfına olan ihtiyaçtan bahsedilmektedir. İttihat ve Terakki döneminden Cumhuriyet dönemine aktarılan en önemli miraslardan birisi de “milli iktisat” kavramı olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi’nde Mustafa Kemal Atatürk’ün yaptığı açılış konuşması gerek Parvus Efendi’nin fikirlerini gerekse Yusuf Akçura’nın fikirlerini büyük ölçüde yansıtmaktadır. Öncelikle ekonomik olarak bağımlı hale gelen bir devletin yaşadığı zorluktan bahseden Atatürk bu durumdan çıkış yolunun bağımsız bir ekonomi modeli kurmaktan geçtiğini ifade etmiştir. Söylemsel olarak İttihat ve Terakki dönemindeki hassasiyetleri büyük ölçüde yansıtan Mustafa Kemal Atatürk’ün bu konudaki iradesi de kongreye bütünüyle yansımıştır.

İzmir İktisat Kongresi’nde ortaya çıkan en önemli hususlardan birisi de siyasi bağımsızlık ve iktisadi bağımsızlık arasındaki mesafenin en aza indirilmiş olmasıdır. Bunun da ötesinde siyasi bağımsızlık ve iktisadi bağımsızlık birbirinden bağımsız düşünülemez bir bütünü oluşturmaktadır. Milli Mücadele döneminde çizilen Misak-ı Milli sınırları aynı zamanda ülkenin siyasal bağımsızlığının da sınırları oluşturmaktaydı. Ancak, siyasal bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla pekiştirilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple Kazım Karabekir’in İzmir İktisat Kongresi ile ilgili ifade ettiği “Misak-ı İktisadi” tanımına yeniden vurgu yapmak gerekir:

“Biz burada bir iktisadi misak ortaya koyduk. Nasıl Milli Misak’ımız, hudutlarımızı çizmişse ve ona sahip oluncaya kadar her zorluğu yenerek mücadele etmiş ve muzaffer olmuşsak, bu zaferi nazariyeden kurtarmak için iktisadi sahada da aynı huzur ve şeref mertebesine erişmeye mecburuz, hatta mahkumuz. Bizler burada, zannediyorum ki, hiçbir tarafını ihmal etmeden iktisadi misakın maddelerini bir bir tesbit ettik. İstisnasız bütün vatandaşlarımız

okumalı, ezberlemelidirler. Ümmilerimize okuması olanlar öğretmeli, anlatmalıdırlar; çünkü, iktisadi misak, ferdin ve devletin hayatında tatbik edileceğinde neticesini verecektir.” (Karabekir, 2001: 208).

İktisadi meselelerin belirleyici konuma geçmesi, bir taraftan dönemin ihtiyaçlarını karşılıyor gibi görünse de öte yandan yeni kurulacak devletin iktisadi meselelere bakış açısını da önemli ölçüde yansıtmaktadır. Tam bu noktada Cumhuriyeti kuran kadronun iktisat ile ilişkisine vurgu yapmak gerekmektedir. İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyeti kuran kadronun iktisat ile ilişkisi açısından iki önemli nitelik taşımaktadır.

Bunlardan ilki, Milli Mücadele döneminden sonra oluşan tabloda iktisat konusunda uzman kişilerin eksikliğinin belirgin olmasıdır. Askeri bir zaferin ardından Lozan’da diplomatik bir zafer kazanan kadroya bakıldığı zaman bütüncül ve derinlikli bir iktisat modeli ortaya koymanın oldukça zor olduğu görülecektir. Bu durum İzmir İktisat Kongresi’nin idaresinde de kendisini göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt ve Kazım Karabekir gibi önde gelen isimlere bakıldığı zaman bu isimlerden hiçbirisinin ilmen iktisatçı olmadığı görülmektedir. Kongrenin ilk günlerinde dile getirilen ve 6 iktisat uzmanının konu ile ilgili görüşlerinin alınacağına yönelik program değiştirilmiş ve herhangi bir uzman denetiminde olmadan birtakım kararlar alınmıştır. Bu konudaki eksikliğe vurgu yapılmasının sebebi İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar ile nasıl bir iktisat modeli kurulabileceğini değerlendirmeye sunmaktır.

İzmir İktisat Kongresi’ne genel olarak bakıldığı zaman bütüncül bir ekonomi programı görmek mümkün değildir. Serbest girişimciliğe ve belirli şartlar doğrultusunda yabancı sermayenin ülkeye girişine yapılan vurgu haricinde iktisat politikaları açısından çok ciddi hedeflerin ve planların ortaya konduğunu da söylemek mümkün olmamaktadır. İleride ayrıntılı olarak inceleneceği üzere kongre iktisadi politika konusunda somut bir içerik ortaya koymaktan çok iç ve dış birtakım mesajlar verme amacı da taşımaktadır (Pamuk, 2015: 181). Bilsay Kuruç, kongrenin hedefler ile bağdaşmayan ve dönemin eksikliklerini yansıtan niteliklerini şu şekilde yorumlamıştır:

“(...) İzmir’de 1923 Şubat’ında toplanan İktisat Kongresi’nden Mustafa Kemal’in arzuladığı kapsam ve perspektifte bir program çıkmaz. ‘İlim ve fen erbabının katkısı sınırlıdır. Sınıfların (bağdaşmazlıkları da yansıtan) talepleri ağırlıklı hissedilir. Sınıfsal ve mesleki talepler arasındaki farklılıkları aşacak boyutta bir entelektüel düzeyin eksikliği, Mustafa Kemal’in tanımladığı çapta bir programa erişmeyi zorlaştıracaktır. Kongre’den, bir yeni fırka için siyasete başlamaya olanak veren ‘eser miktarda’ başlıklar çıkar. Bunlarla yetinmek gerçekçi olacaktır.” (Kuruç, 2012: 250).

Kuruç’un bu yorumuna bakıldığı zaman dönemin iktidarının bütünlüklü bir iktisadi program belirlemesinin oldukça zor olduğu görülecektir. Kuruç, İzmir İktisat Kongresi’nin sonucunda ortaya çıkan kararlara bakıldığı zaman dönemin iktisadi politika belirleme kapasitesinin anlaşılması için bu kararların eldeki azami veri olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra bir siyasi parti ve bir bağımsız devlet kurulmadığı sürece derinlikli bir iktisadi politikanın belirlenmesinin mümkün olmadığı da belirtilmektedir (Kuruç, 2012: 251).

Kongre kararları içinde dini ve ahlaki değerlere vurgu yapan maddelere bakıldığı zaman da bu kararların iktisadi niteliği de oldukça sorgulanır niteliktedir. Alınan kararlar daha çok Türk toplumunu bir bütün halinde daha çok çalışmaya ve üretmeye sevk edecek motivasyona yöneliktir. Bu kongrede ifade edilen en temel husus “bağımsızlık” vurgusudur. Kongre, iktisadi modelin niteliği ile ilgili çeşitli vurgular yapmakla birlikte kongreye damgasını vuran “bağımsızlık” fikrinin belirleyici rolünü de gözden kaçırmamak gerekir. İktisadi uzman ve bilgi eksikliği adı “İktisat” olan bir kongreden nitelikli bir ekonomi programı çıkmasını engellemiştir. Yine de İzmir İktisat Kongresi değerlendirilirken “liberal” eksenli bir tercih yapıldığı yönünde de yorumlar yapılmaktadır. Koraltürk ve Çetin’e göre İzmir İktisat Kongresi her ne kadar milli iktisat konusundaki bir tercihi yansıtıyor olsa da gerek 1920’li yıllar boyunca uygulanan iktisat politikaları gerekse 1930’lu yılların ekonomi politikaları ile karşılaştırıldığı zaman “liberal” bir nitelik taşımaktadır (Koraltürk, Çetin, 2013: 330-331). Oksağan da 1929 yılına kadar sürdürülen ekonomi politikasının liberal eksenli olduğunu iddia etmektedir (Oksağan, 2016: 65).

Kongrenin karakterini belirleyen bir başka husus da tıpkı “milli iktisat” kavramında olduğu gibi yine kökenleri İttihat ve Terakki dönemine dayanan hem siyasal, hem sosyolojik hem de iktisadi karşılığı olan “mesleki temsil” ilkesidir. Toplantının kuruluş sürecinde farklı meslek gruplarından temsilcilerinin yer aldığı görmekteyiz. Bu temsilcilerin “mesleki” ya da “sınıfsal” temsiliyet olarak hangisinin içinde yer aldığı farklı yorumlara uğramakla beraber dönemin kadrolarının “mesleki temsil” vurgusunun bu noktada belirleyici olduğu görülmektedir. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt bu meselenin altını kalın çizgilerle çizmiştir. Mahmut Esat Bozkurt’a göre kongre bir anlamda da “mesleki temsil” ilkesinin uygulanması için bir vesile olacaktır (Boratav, 2006: 39).

“Mesleki temsil” ilkesi “sınıf” yapısına alternatif olarak dizayn edilen ve “milli iktisat” kavramını besleyen bir toplumsal yapılanma olarak ortaya çıkmaktadır. Mesleki temsil ilkesi ile sınıfsallık arasındaki en belirgin fark ise ilkinin uyuşmayı ikincisinin çatışmayı beraberinde getirmesidir. İttihat ve Terakki döneminde daha belirgin olarak ortaya çıkan hususlardan birisi toplum içindeki bölünmelerin uyum içinde hareket eden bir organizma ortaya çıkardığına yönelik düşünceye eğilimdir. Toprak kayıpları ve savaşın giderek şiddetini artırması ile birlikte yükselen milliyetçilik akımı, toplumun uyum içinde bir arada çalışmasına yönelik fikirlerin giderek daha da güçlenmesini sağlamıştır. 1. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminin tecrübesi, devlet idaresinde toplumun uyumlu bir bütün halinde çalışmasını zorunlu kılmıştır.

İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere bu kongre bir iktisat kongresi olmasının yanı sıra aynı zamanda Lozan görüşmelerin kesildiği döneme denk gelen bir nitelik de taşıdığı için Lozan'ın tüm tansiyonunu üzerinde hisseden bir niteliğe de sahiptir. Bu bağlamda dış politika meseleleri de kongrenin atmosferin önemli ölçüde etkilemiştir. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması ve yeni kurulacak devletin temellerinin atılmasının yarattığı gerginliğin de bu kongrenin iktisadi politikalar açısından yeniden düşünülmesini de beraberinde getirmektedir.

4. Kongre'nin Meclis Hükümetinin Dış Politika İlkeleri Açısından Anlamı

İzmir İktisat Kongresi literatürde –isminden de kaynaklı olarak- genellikle ekonomi temelli bir kongre olarak tarif edilmektedir. Oysaki İzmir İktisat Kongresi'nin yapıldığı tarihe, yere ve kongrede yapılan konuşmalara bakıldığı zaman dönemin dış politikası açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

İzmir İktisat Kongresi'nin yapıldığı tarih bu kongrenin yapılış amacı konusunda oldukça önemli fikirler vermektedir. İzmir İktisat Kongresi daha önce de belirtildiği gibi Lozan görüşmelerinin kesildiği bir tarihte gerçekleştirilmiştir. Lozan görüşmelerinin kesilmesine neden olan konulara bakıldığı zaman ise ekonomik bağımlılık ile ilgili konuların ön planda olduğu görülmektedir. Türk diplomasi tarihinin en kritik masa başı olarak nitelendirebileceğimiz Lozan Antlaşması süreci, Anadolu'da yeni kurulacak devlet için savaşın farklı bir mecrada devam ettiğini göstermiştir. Ankara'nın bu savaştan galip ayrılabilmesi ve bağımsız bir devlet kurabilmesi için müzakereci devletlere kırmızı çizgilerini net bir şekilde ifade etmiştir. İsmet İnönü'nün görüşmeleri yarıda kesmesinin en önemli sebebi Ankara tarafından çizilen kırmızı çizgilerdir. Bu kırmızı çizgilerin başında da “bağımsızlık” gelmektedir. Müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığı konusundaki kararlı tutumu görüşmelerin en belirleyici özelliklerinden birisi olmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nde yapılan konuşmalara bakıldığı zaman Lozan görüşmelerinin yarıda kesilmesine yol açan konularla ilgili oldukça net vurguların yapıldığı görülecektir. Özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış konuşmasında ifade ettiği “iktisadi bağımsızlık” vurgusu iç politikadan ziyade dış politik gelişmelere yönelik yaptığı bir göndermedir. Kongreye de damgasını vuran “bağımsızlık” fikrinin temeline bakıldığı zaman bu kavramın zaten iç politikadan ziyade dış politika açısından daha anlamlı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bağımsızlık kavramının bu noktada daha detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Bağımsızlık fikri, Ankara açısından dış ülkelerin politik ve ekonomik baskısı altından kurtulmayı ve kendi adına karar verebilme yeteneğini yeniden kazanmayı ifade etmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nin bu bağlamda Lozan görüşmelerindeki müzakereci ülkelere yönelik bir mesaj içerdiğini de söylemek mümkündür. Kongrenin ekonomi politikaları ile ilgili bütüncül ve detaylı bir plan önermediği alınan kararlarda net bir şekilde görülmektedir. Buna karşılık kongre, her ne kadar bütüncül bir ekonomi modeli önermese de bir taraftan bağımsız ve milli bir ekonomi kurma isteğiyle diğer yandan da serbest girişimcilerin devlet eliyle teşviki ile kendisine mevcut iki modelden farklı olarak “karma ekonomi” olarak nitelendirilen üçüncü bir modelin inşası ile ilgili ipucu vermiştir. Bu ara model, ne doğrudan doğruya Batılı bir kapitalizmi ve liberal ekonomiyi temsil etmekte ne de Sovyet sosyalist ekonomik modelini temsil etmekteydi. İzmir İktisat Kongresi ile ilgili yapılan değerlendirmelerin belirli bir bölümü bu kongreden “liberalizm” doğrultusunda karar alındığını öngörmüşlerdir. Ancak Kuruç'un belirttiği gibi bu model “karma ekonomi” adı verilen ve Lenin döneminde SSCB'nin uyguladığı bir geçiş ekonomisi modeli olan Yeni Ekonomi Politikası (NEP)'na benzemektedir. Klasik bir Sovyet tipi sosyalist ekonomi modeline bakıldığı zaman NEP'in bu sistemi de doğrudan karşılamadığı görülecektir (Kuruç, 2012: 252). Zira özel sektöre yer vermeyen tamamen devlet merkezli bir kalkınma modeli de NEP ile uyumlu görünmemektedir. Aynı şekilde burjuvazinin devlet eliyle yaratılması, serbest girişimcilik ve yabancı sermayeye gerektiği durumlarda devlet freni gibi özellikler de Batılı bir kapitalizme de doğrudan uyum göstermemektedir.

İzmir İktisat Kongresi'nden çıkan bu karar iktisadi modelin neye benzeyeceğinden çok neye benzemeyeceği konusunda daha net fikirler vermektedir. Bu noktadan hareketle Ankara'nın dış dünyaya bu kongre üzerinden oldukça önemli bir mesaj verdiği söylemek mümkün olacaktır. Özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmanın içeriğindeki iktisadi bağımsızlık vurgusuna bakıldığı zaman Lozan görüşmelerinde yapılan pazarlıkla ilgili Türk tarafının şartları oldukça net bir şekilde belirtilmiştir. Timur'a göre, Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde Batılı müttefiklere bir an önce toplu görüşme şartlarının bildirilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle İsmet İnönü'nün Lozan görüşmelerinin tansiyonu içinde yarım kalan ve görüşmeleri kesintiye uğratan konularla ilgili derli toplu bir şekilde anlaşma koşullarının ifade edilmesine ihtiyaç bulunmaktaydı. Kongre bu açıdan bakıldığı zaman Lozan görüşmelerinin seyri açısından da oldukça önemli bir gelişme olmuştur (Timur, 2001: 45).

Kongrenin yapılış amacı itibariyle Mustafa Kemal Atatürk'ün bu noktadaki merkezi rolüne de değinmek gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk kongreye müzakereci olarak katılmamış, gelişmeleri uzaktan takip etmiştir. Ancak, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması ve tansiyonun giderek yükselmesi sebebiyle Atatürk'ün sürece gayriresmi yollardan müdahale ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Fiilen kurulu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Reisi olarak Türk tarafının elinin güçlenmesi ve Türk tarafının taleplerindeki ciddiyetin pekiştirilmesi için de Atatürk'ün böylesi bir müdahaleye ihtiyaç duyduğu da düşünülebilir. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi aracılığı ile yaptığı bu müdahale, Türk tarafının taleplerinin hem içeriğinin belirginleşmesini hem de pazarlık sürecindeki kararlılığın pekiştirilmesini sağlamıştır.

Ankara, gerek Batı'ya gerekse SSCB'ye "nevi şahsına münhasır" bir sistem inşa etmek istediğini bildirmiştir. Yeni kurulacak bu sistemin ne Batılı bir kapitalizm ile ne de Sovyet sosyalizmi ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Siyasi bağımsızlık ve iktisadi bağımsızlığın böylesine iç içe girdiği bir dönem itibariyle iktisadi model tercihleri aynı zamanda dış politikadaki tercihler konusunda da büyük ölçüde fikir vermektedir. Burada Milli Mücadele döneminde başlayan "denge" siyasetinin İzmir İktisat Kongresi üzerinden devam ettiğini görmekteyiz. Dış politikada "denge" siyaseti, Ankara açısından bağımsız bir dış politika takip etmenin deyim yerindeyse anahtarı haline gelmiştir. Ankara'nın bağımsızlık konusundaki ısrarı, denge merkezli siyasetin pazarlık masasında dahi terkedilmemesini beraberinde getirmiştir. "Denge" merkezli dış politika Milli Mücadele'den Lozan'a, Lozan'dan Atatürk'ün vefatına kadar geçen süreçte Türk dış politikasının temel dinamiği olacaktır.

Bağımsızlık konusundaki bu ısrarın Batı ile ilişkilerin koparılması anlamına geldiğini ifade etmek doğru olmayacaktır. Ankara, fiilen var olan bir ülkenin diğer ülkelerle eşit seviyede dünya siyasetinde yer almasını talep etmektedir. Bu bağlamda ilişkilerin kopmasından değil devam etmesinden yanadır. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin yeni bir aşamaya geçtiği bu dönem genel olarak Ankara'nın Batı ile yakınlaşması ya da Batı sistemi içinde dahil olması şeklinde ifade edilmektedir. Örneğin, Demirci Türkiye'nin Lozan'da İngiltere ile yakınlaşma arzusunun bahsederken (Demirci, 2015: 328). Öte yandan Oran, İzmir İktisat Kongresi sonucunda Türkiye'nin Batı'nın sistemi içinde yer almayı kabul ettiğini belirtmiştir (Oran, 2003: 50). Akyol da Oran'a bu konuda destek vererek İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların Batı ile bütünleşme idealini gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Akyol'a göre yeni Türkiye, Bolşeviklere değil Batı'ya benzeyen bir rejim kurmak istemiştir. Lozan'ın zorlu diplomasi masasında Batı'ya yaklaşmak için Batı'yı yumuşatmaya çalışmıştır (Akyol, 2008: 297).

Oldukça zorlu geçen bir Milli Mücadele döneminde ve yarıda kesilen Lozan görüşmelerine bakıldığı zaman Ankara'nın "denge" siyasetinin hiçbir dönemde elinden bırakmayacak, en kritik anlarda dahi dış politikasına duygularını karıştırmaktan imtina edecek ve elindeki kaynakların yarattığı kapasite ölçüsünde bu süreci yönlendirecek kadar reel bir siyaset üreten Ankara'nın Batı ile ilişkilerinin bu denli duygulara, ideallere ve arzulara indirgenmesi bu döneme kadar izlenen siyasetle çelişkili görünmektedir. Taktik ve diplomatik bir mücadele olarak kabul edilen Lozan görüşmeleri sürecinde Batılı devletlerle ilişkilerinde aynı taktiksel zeminde değerlendirilmesi dönemin dış politika ilkeleri ile daha uyumlu bir yorumu beraberinde getirebilir.

Gerek Lozan görüşmelerinde gerekse İzmir İktisat Kongresi'nde Sovyet bir temsilcinin bulunması bu noktada oldukça manidardır. Ankara bu hamle ile Batılı devletlere seslenirken Sovyet temsilcilerini hem denge unsuru olarak doğrudan kullanmış hem de onlara da iletmek istediği mesajları doğrudan verme şansına sahip olmuştur. Öte yandan İzmir İktisat Kongresi'nde alınan yabancı sermayenin ulusal çıkarlar ölçeğinde kabulü kararının ilk örneği Lozan görüşmelerinin ikinci evresi başlamadan kabul edilen Chester Demiryolları Projesi'dir. Bu proje ile hem İzmir İktisat Kongresi'nde verilen söz tutulmuş, aynı zamanda da ABD, Lozan müzakerecilerine özellikle de İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştır.

Ankara, Batı'nın dünya siyasetindeki belirleyici rolünün farkındadır. Aynı zamanda bu belirleyici konumun başat aktörünün İngiltere olduğunun da farkındadır. Zira İngiltere müttefik ülkelerin lideri konumundadır (Sönmezoğlu, 2011: 190). Hatırlanacağı gibi Lozan görüşmelerinin kesildiği süreçte Türk basınının tepkisi İngiltere'den ziyade Fransa ve İtalya'ya olmuştur. Bu durumun bilinçli bir tercih olduğunu söylemek mümkündür. Zira Ankara esas pazarlığın müttefik ülkelerin tamamından ziyade İngiltere ile yapılması gerektiğinin farkındadır. İngiltere açısından bakıldığı zaman da Türkiye ile kurulan ilişkiler büyük ölçüde dönemin siyasal ortamının şartları ile doğrudan alakalıdır. İngiltere açısından da Türkiye ile ilişki kurmak kritik önemdedir. Zira, Milli Mücadele döneminde Türkiye'nin SSCB ile kurduğu ilişkiler İngiltere'yi tehdit edecek boyuta gelmiştir. Başta Boğazlar Meselesi olmak üzere Moskova'nın Türkiye üzerinden etki alanını genişletme ihtimali İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Olası bir yeniden Türk-Sovyet ittifakını engellemek ve İngiltere'nin bölgedeki etkisini artırabilmesi için Türkiye ile yakınlaşmaya ihtiyacı bulunmaktadır. İngiltere'de yaşanan iç siyasal değişiklikler ve buna bağlı olarak yeniden "Türk dostluğu"na yönelik taleplerin ortaya çıkması da Türk-İngiliz ilişkilerinin Lozan gibi gergin bir dönemde dahi kopmasını engellemiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 257-258).

Ankara açısından bakıldığı zaman İngiltere ile kurulan ilişkilerin bir başka boyutu daha bulunmaktadır. Dünya siyasetinde bağımsız bir devlet olabilmek için Lozan görüşmelerinin küresel ölçekte sağlayacağı meşru zemin Ankara'nın elini büyük ölçüde kuvvetlendirecektir. Bu nedenle Ankara genel olarak sorunların kaynağı olan bir düşman devlet gibi gözükmek istememiştir. Sıcak savaşın kesildiği noktada her ülke kendi ulusal çıkarları doğrultusunda bir uzlaşma talep etmektedir. Ankara da bu uzlaşmanın taraflarından biri olmak istemektedir. Batılı ülkelere özellikle de İngiltere'ye verilmek istenen mesaj, Türkiye'nin Batılı sistemin bir parçası olmaktan ziyade Batı'nın düşmanı bir devlet olmadığını anlatmaktır (Kürkçüoğlu, 1978: 279). Lozan'ın ikinci evresinin Ankara açısından bir kazanım haline gelmesi için idealize edilen Batı'nın sistemine dahil olmaya gerek bulunmamaktadır.

Batı ile kurulan ilişkilerin "idealler" temelinde mi yoksa "çıklarlar" temelinde mi olduğu sorusu bugüne kadar çok net bir cevap bulabilmiş değildir. Mevcut literatür bu soruyu genellikle ilk şıkla yanıtlama eğilimi göstermektedir. Müstakbel Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı ile ilişkilerinin hangi boyutta olduğunun tespit edilebilmesi için öncelikle sorunun daha uzun bir süreç içinde incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Batı kavramına olan eğilimin yüzyıllardır süregelen bir uygarlığı mı, yalnızca siyasal kültürünü ya da bilimsel ilerlemesini mi yoksa mevcut ülkelerle ilişki kurma halini mi yansıttığı da derinlemesine incelenmelidir. İzmir İktisat Kongresi gibi oldukça kısa süreli ve Lozan görüşmeleri bağlamında çözüm odaklı bir sürecin Batı ile ilişkilerdeki "ideal" yönlerini aramak oldukça zor görünmektedir. İzmir İktisat Kongresi, Lozan süreci ve buna bağlı gelişmeler ile birlikte değerlendirildiğinde elde edilen veriler Ankara açısından ideal olanı değil reel olanla ilgili daha çok bilgi sunmaktadır. İzmir İktisat Kongresi bir yönüyle de Lozan'da yapılan taktik ve diplomatik mücadelenin bir uzantısı niteliği taşımaktadır. Kongre sürecinden taktik ve çıkar odaklı birtakım hedeflere ulaşmaktan daha geniş ve sürece yayılmış bir anlam çıkarmak oldukça zor görünmektedir.

Sonuç

İzmir İktisat Kongresi, yalnızca alınan kararlar ile değil, kongrenin gerçekleştiği tarihten açılış konuşmalarına kadar bütünüyle bir anlam ifade etmektedir. Özellikle de kongre için seçilen tarih amacın yalnızca iktisadi meseleler olmadığı noktasında da önemli fikirler vermektedir. İzmir İktisat Kongresi'ne yalnızca bir iktisat kongresi olarak bakıldığı zaman dönemin iktisadi yönelimleri ve ülkenin iktisadi bilgi kapasitesi anlamında oldukça önemli ipuçları vermektedir. İttihat ve Terakki döneminden miras alınan "milli iktisat" kavramı kongrede ağırlığını hissettirmesine rağmen gerek dönemin ekonomi bilgisi gerekse ekonomi uzmanı eksikliği net bir şekilde kendisini göstermiştir. Bu durum da kongrenin her ne kadar bir iktisat kongresi olsa da geleceğe dönük, bütünlüklü ve derinlikli bir ekonomi programının oluşmasını engellemiştir.

Kongrede alınan kararlara bakıldığı zaman belirtildiği şekilde bir ekonomi politikasının oluşturulmasından ziyade önemli ölçüde topluma motivasyon aşılamanın, çalışmanın ve üretmenin önemini anlatan ifadeleri görmek mümkün olacaktır. Dönemin temel iktisadi yönelimleri çeşitli hareket noktaları ortaya koyabilmiştir. Fakat bu noktalar Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan tecrübelerden hareketle ortaya çıkan "milli iktisat" anlayışının devamı niteliğindedir. İzmir İktisat Kongresi'nin önceki dönemden farklı olmasını sağlayan husus ise ekonominin belirleyiciliği ve iktisadi sömürü konularında açılış konuşmasında yaptığı net vurgular olmuştur.

Kongrenin yapıldığı zaman ve özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış konuşmasına bakıldığında kongrenin dış politik amacı da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Atatürk, tıkanan Lozan görüşmelerinin

arasında düzenlediği bu kongrede Türk tarafının taleplerinin daha net ve kararlı bir şekilde dünya kamuoyuna duyurma ihtiyacı hissetmiştir. Kongre bir taraftan Lozan görüşmeleri ile ilgili sürece dolaylı bir müdahale niteliği taşımakta öte yandan da resmen kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi konusunda da çeşitli mesajlar içermektedir. Kongrenin iradesi, kurulacak rejimin neye benzeyeceğinden çok neye benzemeyeceğini ifade etmek istemiştir. Zira bu kongrenin de temelini oluşturan "bağımsızlık" vurgusu, mevcut sistemlere benzemeyen farklı ama milli ve yerli bir rejimin oluşması talebini beraberinde getirmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin kendine ait bağımsız bir yol inşa etme ihtiyacını da bu kongre bağlamında görmek mümkün olacaktır. Lozan ve sonrası sürece bakıldığı zaman İzmir İktisat Kongresi'ni iradesinin bütünüyle dönemin iktidarı tarafından uygulanmadığı da görülecektir. Kapitülasyonların kaldırılmış olması Türk tarafı açısından oldukça önemli bir kazanım haline gelse de Osmanlı borçlarının kabul edilmesi ve Lozan sonrası imzalanan "Ticaret Sözleşmesi", oluşturulmak istenen milli bir iktisadi modelin gecikmesine de neden olmuştur. 1929 yılına kadar süren ve gümrük meselesinin merkezinde olduğu bu ekonomik rejimdeki değişiklik aynı yıl yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı'nın sonrasında uygulamaya geçen "Devletçi ekonomi" adı altında kendisini gösterecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2012). Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Çev.Yavuz Alogan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyol, T. (2008). Ama Hangi Atatürk. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Avcıoğlu, D. (1998). Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Boratav, K. (2006). Türkiye'de Devletçilik. Ankara: İmge Yayınları.
- Demirci, S. (2015). Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gencer, M. (2015). Jön Türk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri Ve Eğitim. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M., Sar, C. (2013). Atatürk Ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1939). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İlhan, A. (2008). Hangi Atatürk. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1989). İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karabekir, K. (2001). İktisat Esaslarımız: Hatıraları Ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kepekçi, Y. (1984). Türkiye Ekonomisi. Ankara: Savaş Yayınları.
- Keyder, Ç. (2011). Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koraltürk, M., Çetin, C. (2013). "Türkiye'de Liberal İktisadi Düşünce". Murat Yılmaz (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm (316-355). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuruç, B. (2012). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler Ve Türkiye. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Oksaçan, H. E. (2016). "Kadro" Dergisi Ve İktisadi Devletçilik. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Oran, B. (2003). "Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği", Baskın Oran (Ed.). Türk Dış Politikası Cilt 1:1919-1980 (19-53). İstanbul. İletişim Yayınları
- Ökçün, A. G. (1997). Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Sonyel, S. (2013). Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2011). İki Savaş Sırası Ve Arasında Türk Dış Politikası. İstanbul: Der Yayınları.
- Şahinkaya, S. (2009). Gazi Mustafa Kemal Ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası. Ankara: Odtü Yayıncılık.

Timur, T. (2001). Türk Devrimi Ve Sonrası. Ankara: İmge Yayınları.

Toprak, Z. (2012). Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Yıldırım, N. (2006). Atatürk’ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları. Ankara: Platin Yayınları.